

XVII. YÜZYILA AİT İSTANBUL MAHKEME KAYITLARI İŞİĞİNDA ‘AVARIZ VAKIFLARI’

IN THE LIGHT OF THE XVII. CENTURY BELONGING TO
THE ISTANBUL COURT RECORDS ‘AN AVARIZ
FOUNDATIONS’

Rümeysa KARS*

Makale Bilgisi

Başvuru: 15.08.2020

Kabul: 03.10.2020

Article Info

Received: August 15, 2020

Accepted: October 3, 2020

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nda mahkeme defterleri önemli bilgi kaynağıdır. İstanbul denilince dört bölge; İstanbul (sur içi İstanbul'u) ve bilâd-i selâse (Üsküdar, Galata, Eyüp) söz konusu olmaktadır. Bu çalışma İstanbul mahkeme tutanaklarının 1618-1697 yılları arasındaki dönemde kurulan mahalle avarız vakıfları ve bu vakıfların işleyişi, ayrıca bu gaye ile vakfedilen para ve gayrimenkuller ile bu vakıflardan borç para alanların kimler olduğuna ilişkin konuyu kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'nde olağanüstü hallerde özellikle de savaş zamanlarında sefer için gereken masrafları karşılamak üzere padişahın emriyle halktan alınan verginin genel adı Avârız vergisidir. Bu örfî vergiler (tekâlif-i örfîyye), başlangıçta nadiren ve çok cüzi miktarlarda toplanırken giderek ihtiyaçların artması ve devlet hazinesinin bunları karşılayamaz hâle gelmesi üzerine daha sık aralıklarla ve artan miktarlarda toplanmaya başlanmıştır. Nitekim bu vergileri ödemekte güçlük çeken fakir halka akar veya para olarak tahsis edilen vakıflar tarafından yardım edilmiştir. Bu vakıflar da yine aynı yerleşim birimi eşrafından maddi gücü yerinde olanlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İstanbul, Avârız, Vakıf, Para vakfi, Mahkeme Defteri

Abstract

Court records were an important source of information in the Ottoman Empire. When it comes to Istanbul, four regions; Istanbul (inner city Istanbul) and bilâd-i selâse (Üsküdar, Galata, Eyüp) are mentioned. This study covers the subject of the Istanbul court minutes about the neighborhood foundations established in the period between 1618 and 1697 and the functioning of these foundations, as well as the

* Dr.Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: rumeysakars@nevsehir.edu.tr

money and real estates dedicated to this purpose and the topic of who borrowed money from these foundations. The general name of the tax collected from the people in order to cover the expenses required for the expedition in the Ottoman State during the state of emergency, especially in times of war, was the Avârız tax. While these customary taxes (tekâlif-i örfiyye) were collected in very small amounts at the beginning, they started to be collected at more frequent intervals and in increasing amounts due to the increasing needs and the state treasury was unable to meet them. As a matter of fact, the poor people who had difficulty in paying these taxes were aided by the foundations allocated as flows or money. These foundations were also carried out by the notables of the same settlement, who could afford them.

Keywords: *Istanbul, Avarız, Foundations, Money Foundations, Court records*

GİRİŞ

A. Toplum-Mekân-Medeniyet Münasebeti Bağlamında ‘Osmanlı Mali Yapısı’

Toplum, bir arada yaşayan canlıların oluşturduğu topluluğa verilen isimdir. Bir toplumun önemli bir nüvesini teşkil eden İnsan ise kendi tarihinin ve kültürünün geçmişten geleceğe uzanan bir bağlantısı hükmündedir. Farklı sosyal ortamlarda dahi olsa bir arada yaşama kültürü, toplumda yaşayan her bireyin birtakım sorumluluklar üstlenmesini gerekli kılmıştır. Ekonomik yapının varlığı devletin mevcudiyetiyle doğru orantılıdır. Bu noktada ise toplumun her bireyi yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmek için devletin mali yapısına yönelik politikasının zuhuru ve idamesinde sorumluluk bilinciyle hareket etmişlerdir.

Mehmet Genç’in tespitleri doğrultusunda Osmanlı Devleti’nin ekonomi politikasına bakıldığında; Osmanlı Devleti’nin iktisadi hayatla alakalı kararlarında 1500 ile 1800 yılları arasında etkili olmuş görünen ve Osmanlı iktisadi dünya görüşünün temel unsurları arasında sayılması gereken başlıca üç ana ilke tespit edilmektedir. Bunlardan ilki *iaşe (provizyonizm)* ilkesidir. Bu ilke doğrultusunda iktisadi faaliyetin amacı, insanların ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu bağlamda üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması esas hedeftir. Diğer bir ilke olan *Fiskalizm*; hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaşılan düzeyin altına inmesini engellemektir ve *bir diğer ilke ise* toplumun yaşaması, sosyal-siyasal düzenin korunması ve devlet faaliyetlerinin aksamadan yürütülebilmesi amaçlarına hizmet etmekte olan

gelenekçilik ilkesidir. Gelenekçilik, sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri, eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişme gerektiği takdirde, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hakim olması şeklinde tanımlanabilir.¹

Buradan hareketle devletin ekonomiye müdahil bir konumda olması otoritesinin muhafazası için önem arz etmektedir. Sosyal devlet olma gayesiyle öncelikle halkın refah düzeyinin önemli bir seviyede tutulması, bunun için de devletin mali kaynaklarını güçlendirici adımlar atması gerekmektedir.

'*Ulu'l emre itaat*' ile de halkın her koşulda yöneticilere hürmet göstermesi, alınan kararlara uymada sorun çıkarmaması, geçmişten gelen ekonomik bir düzen geleneğinin ve kaynaklarının muhafazasına gayret gösterilmesi Osmanlı devlet ve ekonomi politikası için hem idare hem reaya açısından sorumluluk bilinciyle hareket edilmesini gerekli kılan mefhumlardı.

Hazinenin dolu tutulması ve halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında sadece yöneticiler sorumluluk sahibi olmuyor, toplumun her bireyi bu hususta önemli bir misyon üstleniyordu. Bu açıdan bakıldığında ise devletin mali sistemi; *Merkez maliyesi, Tımar sistemi ve Vakıf sistemiyle* müteseşkildi.²

Vakıf sistemiyle bayındırlık işlemleri yürütülürken, tımar sistemiyle hem devlete ait tarım arazileri tasarruf hakkı kişilerde olmak üzere işletiliyor, aynı zamanda buradan asker ihtiyacı da temin ediliyordu.

Merkez maliyesini besleyen ve önemli bir yekûn tutan vergi sistemi de devlet hazinesi için önem arz etmekteydi. Dolayısıyla yeni fetihlerle hazineye akar sağlayan yönetim erbabı oluşturduğu mali sistem ile hazineden harcama yapmadan ekonomik dengenin muhafazasını temin etmiş oluyordu.

Bir arada yaşamının gerektirdiği başka bir olgu ise Medeniyet'tir. Medeniyet, milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtaları bütünüdür.

¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul,2000,s.45-50.

² Yılmaz Yurtseven, "Klasik Dönem Osmanlı Maliye Teşkilatı ve Sistemi" *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3-4, 2002, s. 115; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İktisat Sistemi" *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1996, s. 47; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Maliyesi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.II IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, (ed. Ekmeleddinİhsanoğlu), s. 513.

“Medeniyet kelimesi, bir Medine’de yani kentte oturanların hayat düzeylerini ve yaşama biçimlerini anlatan bir sözcüktür. Göçebe demek olan bedevilerin yaşayışlarına ‘bedeviyet’, kırsal kesimde yaşayanlarınkine ‘hazariyet’ ve kent hayatına da, yukarıda da belirttiğimiz gibi ‘medeniyet’ deniliyordu.”³ Buradan hareketle islam toplumunda da en eski devirlerden başlayarak medeni olma yani şehirleşme kavramları eşdeğer görülüp islamiyetin zuhuru ve gelişmesine kaynaklık eden yerleşim birimine ‘şehir’ anlamına gelen “Medine” sanı verilmiştir. Bu bağlamda halef olan topluluklarda da yerleşik hayatın yani şehirleşmenin gerektirdiği bir yaşam alanı oluşturulma gayesiyle imar-iskan faaliyetleri ağırlık kazanmıştır.

Osmanlı şehri “*Bazar durur, Cum’a kılınur yerdir.*” Nitekim şehir, idarede kadı ve subaşından başka, ticaret ve sanat ehli ile bir iş hayatı olan çeşitli grupların bulunduğu bir birimdir.⁴ Bunun yanında Osmanlı şehirlerinde en küçük idari birim olarak mahalle; sahip olduğu konumu, işlevleri ve idaresiyle şehrin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Üyelerinin ortak bir mabette ibadet ettikleri, nüfusu 1000 kişiden oluşan ve konaklanan yer anlamına gelen yerleşim birimine *mahalle* denilmektedir.⁵Devletin, sultanın iradesiyle örfe dayalı işleyişi içerisinde mahalle, toplumsal bir varlıktır. Genelde bir mescid etrafında oluşan fiziksel yapısı, konut ve yol ilişkileri, çıkmaz sokaklarıyla Osmanlı şehri İslam şehrinin genel özelliklerini taşımaktadır. Mahallenin en belirgin özelliklerinden biri aynı inanış ve geleneklere sahip insanların bir araya gelmesiyle oluşmasıdır.⁶

Aynı din, mezhep ve ırktan olanların yanında aynı meslek erbabının da bir arada yaşama arzuları sonucunda mahalleler teşekkül etmiştir.⁷ Mahalle bu türden işlev ve çeşitliliğiyle şehrsel devamlılığı ve bütünlüğü de ifade ederdi. Dolayısıyla denilebilir ki, Osmanlı şehri mahalleler üzerine bina edilmiştir. Osmanlı şehir toplumunda ortak yaşam alanı olarak bilinen mahalle halkı bu bağlamda birbirini tanır, güvenir, kefil olurdu. Toplumsal güvenlik ve birlik bu yaşam alanında her şeyden önemliydi. Sosyal

³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989,s.67; Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul,2009,s.54.

⁴ Mehmet Karagöz, “Osmanlı’da Şehir ve Şehirli Mekan, İnsan-Beşeri Münasebetler(XV-XVIII.yy)”, *Osmanlı C.4*,(Edit.G.Eren),Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999,s.274.

⁵ Mehmet Bayartan, “ Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birimi Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi*, s.13,İstanbul 2005.

⁶ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri”,*Osmanlı Araştırmaları C.IV*, 1984, S.69.

⁷Rifat Özdemir, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı(1785-1940)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1998,s.75

dayanışma birbirinin davranışlarından sorumlu olma esasına dayanırdı. Belli kurallar ve etikler çerçevesinde birlikte yaşarlardı. En alt düzeydeki temel toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında tüm bu sayılan gerekçeler ekseninde mahalle ve mahallelilere sorumluluk yüklenmiştir.

Başında imamı olan, kendine özgü gelir kaynakları olan ahalisinin birbirine kenetlenmişliğiyle varlığını sürdüren mahalle, toplumsal ve idari bir birimdir.⁸ Buradan hareketle mahalle iktisadi, mali, idari yönden kendi içinde kapalı bir üniteydi, denilebilir. Kendine özgü gelir kaynakları sayesinde de Mahalle imamının barındırılması sağlanmakta, mahalledeki fakirlerin bakımına bütçe ayrılabilmekteydi.

Osmanlı şehirlerinin fizikî yapısını belirleyen en önemli etkenlerden biri, eski bir Türk geleneği olarak yeni mahalleler oluşturmaktı. İstanbul başlı başına vakıflarla kurulmuş bir hayrat şehridir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde şehirlerin fethinden sonra devlet adamları ve refah düzeyi yüksek olan şahıslar burada yeni vakıf müesseseleri kurmuşlardır. Ayrıca kentin nüfusunu artırmak için bu şehre Türkmenlerin yerleştirilmesine de devlet politikası gereği önem verilmiştir. II. Mehmed, İstanbul'u, farklı dinlerden insanların bir arada yaşadığı, ticaret ve kültür merkezi olan bir başkent yapmayı amaçlamıştı. Bu gaye ile de Fethin hemen ardından şehrin onarımına başlamıştır.

İslâm tarih ve medeniyetinde önemli bir hayır müessesesi olarak vakıf sözlükte, "*durmak, durdurmak, alıkoymak*" demek olup; kavramsal olarak "*bir malın sahibi tarafından dinî, ictimaî ve hayrî gaye ile kurulmasıdır.*" Aynı zamanda İslâm ülkelerinde toplum ve kültür hayatında önemli rol oynayan ve ebediyen tahsis edilen hayır müessesesi olarak da tanımlanmıştır. Başka bir ifadeyle "*...menfaati insanlara ait olmak üzere hukukî işlemle kurulan ve Allah'ın mülkü olarak temlik ve temellükten ebediyen alıkoymak...*" demektir.⁹ Vakıf medeniyeti, 8.yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl sonlarına kadar tüm İslâm ülkelerinde mevcudiyetini korumuştur.

Vakıfla ilgili tanımlardan hareketle denilebilir ki, vakıflar, İslâm dünyasında çeşitli köy ve şehirlerin kurulması veya yeniden teşkilatlandırılmasında büyük rol oynamıştır. Hayrat düşüncesi özellikle Müslüman Türk medeniyetinin özünü oluşturur. Herkese gücü yettiğince iyilik yapma gayesiyle gerçekleşen yardımlaşma anlayışı vakıf

⁸ Erbay Arıkboğa, "Fatih Dönemi'nde İstanbul'da İmar Faaliyetleri", *Şehir ve Medeniyet*(haz. Şevket Kamil Akar), Klasik Yayınları, İstanbul,2004, s.273.

⁹ Hacı Mehmed Günay, "Vakıf", *DİA*, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012,s.479.

medeniyetinin varlığı için önemli bir mefhumdur.¹⁰ Vakıf sistemi içerisinde *gayrimenkuller ve menkuller (para)* olmak üzere iki tür mal varlığı bulunmaktadır. Gayrimenkul mal olarak nitelendirilen *cami, medrese ve şifahane* gibi hizmet binaları vakıf amacı doğrultusunda kullanılır. Menkuller ise belirli bir gelir elde edilmek üzere ihtiyaç sahiplerinin kullanımına sunulan meblağlardır. Vakfedilen menkul ve gayrimenkullerden elde edilen gelirler ise vakıflar için birer finansman kaynağıydılar. Ayet ve hadislerden beslenen Allah'a yakın olma gayesiyle menkul ve gayrimenkul malların toplum yararına tahsis edilmesiyle kurulan vakıflar, Osmanlı toplumunu bir bütün olarak kuşatmıştır.¹¹

Bu gayelerle kurulan vakıflar, eğitim, sağlık, sosyal yardım, güvenlik, bayındırlık, ticaret, ulaşım, temizlik alanlarında hizmet vermişlerdir.

1. Osmanlı Vakıf Medeniyeti'nin Bir Örneği Olarak 'Avarız Vakıfları'

Vergi, devletin kamu giderlerini karşılamak üzere kişilerden cebren ve karşılıksız olarak topladığı ekonomik değeri ifade eder. Vergiler, *Tekalif-i Şer'iyye (öşür, haraç ve cizye...)* ve *Tekalif-i örfiye (imdad-ı seferiye, imdad-ı hazariye, izn-i sefine, derbend resmi, avarız)* gibi vergiler şeklinde kategorize edilmekteydi.

Örfi vergiler arasında yer alan avarız sözlükte, '*...Sonradan meydana gelen, aslî ve sabit olanın zıddı gibi manaları bulunan ve ayrıca Osmanlı maliyesinde vergi ve bütçe terimi*' olarak birbirine bağlı anlamları vardır.¹² Osmanlılarda vergi ve nüfus tespitleri aile (hane) sayımına dayanır, sayımlarda da vergi verebilecek durumda olan nüfus esas olarak kabul edilirdi. Bu sebeple sadece aile reisleri ve ailenin kazanç sağlayabilecek durumda olan erkek fertleri sayılır, bu sonuncular mücerred (bekar) olarak gösterilirdi. Osmanlı tahrir defterlerinde nüfus, avarızhanesi ve hane-i gayr ezavarız¹³ olarak ikiye ayrılırdı.¹⁴

¹⁰ Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*, Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, İstanbul, 1936, s.27.

¹¹ Doğan Yörük, "Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Çevre Anlayışının Gelişmesinde Vakıflar ve Dernekler", *SUTAD*, Güz 2016; (40), s.361.

¹² M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", *DİA*, C.43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 52.

¹³ "...*Belli bir hizmet karşılığı, vergiden muaf konumda olanları ifade etmektedir*". Daha fazla bilgi için bk: Alpaslan Demir, "1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Koğans Kazası", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, 11(12), s.507.

¹⁴ Halil Sahillioğlu, "Avarız", *DİA*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.108-109.

Avarız haneleri vergilendirilebilir kesimi ifade ederken *derbencilik*, *tuzculuk*, *madencilik*, *celepcilik*, *şahincilik* gibi belirli hizmet yükümlülerini *kadı*, *naip*, *sipahi*, *muhassıl*, *müderris* gibi resmi görevliler; *imam*, *hatip*, *müezzin*, *zaviyedar*, *şeyh*, *seyyid* gibi din adamlarını, *körlük*, *delilik*, *düşkünlük* gibi bedenî sakatlıkları olan kimseleri kapsamakta olup vergilerin tamamı veya bir kısmından muafiyeti ifade ederdi.¹⁵

Avarız, arızanın çoğuludur. Hastalık, yangın, fakirlik, gibi ortaya çıkması istenilmeyen durumları ifade etmek için kullanılır.¹⁶ Vergi terimi olarak ise olağanüstü hallerde özellikle sefer zamanı 4 ile 50 hanesi 1 avarız hanesini oluştururdu. Donanma için kürekçi istendiği zaman 50 hane başına 1 kürekçi çıkarılıyordu. Avarız adı altında toplanan vergide ise 4-5 gerçek hane 1 avarız hanesi sayılırdı. Bunlar avarız hanesine dağıtılan vergiyi aralarında paylaşırlar ve öderlerdi.¹⁷ Avarız vergisi nakit olarak alınırdı. Genellikle savaş zamanlarında ihtiyaç duyulduğu takdirde toplanırdı.

Osmanlı merkez hazinesinin önemli bir vergi kalemi onaltıncı yüzyıl boyunca yalnızca olağanüstü durumlarda, ihtiyaç duyuldukça nakdi, aynı ya da hizmet şeklinde toplanan ve *avarız* olarak bilinen bu vergiler Müslüman, gayrimüslim bütün tebâdan alınırdı. Saray mutfağı için tavuk ve soğan tedarikinden yol, köprü ve su yollarının bakım ve tamirine, sefer sırasında orduya buğday temininden donanmaya kürekçi yollamaya, dağ geçitlerinin korunmasından savaş zamanında ihtiyaç duyulan iaşenin satın alınmasında kullanılmak üzere ödenen nakit paraya kadar geniş bir kapsamı olan ve 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek daha sık toplanır hale gelen 'avarız ve tekalif', 17. yüzyıl başlarına kadar tıpkı diğer vergilerde olduğu gibi 'hane' başına toplanmıştır. Timar sisteminin çözülüşü ve bu çerçevede askeri sınıf mensuplarına tahsis edilmekte olan timar gelirlerinin yavaş yavaş iltizama verilmesine paralel olarak avarız grubu vergiler, bu dönemden itibaren yıllık toplanan düzenli bir vergiye dönüştürülmüştür.¹⁸

Osmanlı'da avarızhaneyi belli sayıda gerçek hâne ve/veya nefer (yetişkin vergilendirilebilir Erkek)lerden oluşan "vergi ünitesi" şeklinde tarif etmek mümkündür. 15. ve 16. yy'ın ilk yarılarında bir gerçek hâne veya yetişkin erkek - "nefer"- bir avârizhânesi olarak kabul edilirken bu durum 17. yy'da

¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Avarız", *İA*, C.11, İstanbul, s.13.

¹⁶ Cafer Çiftçi, "Osmanlı'da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği(1749-1784)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2006,S.29,s.60.

¹⁷ Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.32, İstanbul, 1979, s.331.

¹⁸ Oktay Özel, "Osmanlı Demografisi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Ed. Halil İnalçık & Şevket Pamuk), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, 39.

değişikliğe uğrayarak birden çok gerçek gerçekhâne ve/veya “nefer” den bir avârizhâne oluşturulmaya başlanmıştır. Bir avârizhânesi içerisindeki gerçek hâne sayısı zaman içerisinde ve bölgenin sosyo-ekonomik durumuna göre farklılıklar arz eder¹⁹

Çalışma konusu olan döneme ait mahkeme kayıtlarından edinilen bilgiler ışığında avarızhane ve kürekçi bedelinin miktarı ve bu verginin toplanmasının mükellefleri İstanbul mahkeme defterlerindeki bazı kayıtlarda şu şekilde tespit edilmiştir. İlgili bir hükümde, hane-i avarız cemine vekil olarak Mehmed Ağa görevlendirilmiş ve 17.500 esedi gurus tahsil etmiştir.²⁰ Başka bir belge ise İstanbul’a bağlıkazasının 3.038,5 adet avarız hanesinin karşılığında her bir haneden 429’ar akçe kürekçi bedeli tahsil olunmasına dair fermandır.²¹ Aynı meblağın hane başına oranının bizzat vurgulandığı bir hükümde İstanbul’a bağlı ...kazasının kürekçi bedeli ile avarızhane bedelinin zamanında tahsili avarızhane başı 429’ar akçe avarızhane olarak belirlenmiştir.²² Ödenen meblağın hane başına toplanmasının talep edilmesi vergilendirilebilen hanelerin ortak bir sorumluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlılarda başlangıçta avarız cinsinden vergiler ihtiyaçların artması ve devlet hazinesinin bunları karşılayamaz hale gelmesi üzerine artan miktarda ve daha sık aralıklarla toplanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla vergileri ödemekte güçlük çeken halk için para tahsis edilen vakıflardan yardım sağlanmıştır. Avarız vakfı, adı altında kurulan bu vakıfların mahiyeti, bir köy veya mahalle halkının ödemekte güçlük çektikleri avarız, kürekçi bedeli ve diğer ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere kurulmuş olan akar veya para vakfıdır.²³

Bazı hayır sahipleri tarafından kendi mahalleleri halkını bu vergi yükünden kurtarmak için kurulan avarız vakıflarının gelirleri avarıza tahsis edilir, gelir yetmediği zaman verginin geri kalan kısmını mahalle halkı aralarında paylaşarak öderlerdi. Vergi konmadığı zamanlar ise vakfın geliri kamu yararına kullanılırdı.

Menkul ve gayrimenkullerden oluşan akarların yıllık gelirinden, paraların ise işletilmesiyle elde edilen kârından bu vakıflara yardım yapılır, böylece ana kaynağa dokunulmamış olurdu. Bu tür vakıflar başlangıçta avarız gibi

¹⁹ Mehmet Öz, *Canik Sancağı Avarız Defterleri (1642) – Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2008, Ankara.

²⁰ İŞS, nr.10, v.303, h.38b-1; (H.1072-73/M. 1661-1663)

²¹ İŞS, nr.10, v.117, h.155b-1; (H.1072-73/M. 1661-1663)

²² İŞS, nr.22, v.558, h.188a-2; (H.1107-08/M.1695-97).

²³ Mehmet İpşirli, “Avarız Vakfı” *DİA*, C.4 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, İstanbul, s.109.

örfi vergilerin karşılanması için tahsis edilmekteyken zamanla vakıf gelirleri köy, mahalle heyet kararıyla uygun yerlere sarf edilmesi usulü getirilmiştir.

Halkın karşılaştığı *yangın, deprem, su baskını, salgın hastalık* gibi afetlerle fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, kimsesiz kızların evlendirilmesine, sahipsiz cenazelerin masraflarının karşılanmasına ve iş hayatına atılanların sermaye ihtiyacına sarf edildiği gibi ayrıca su yolu, kaldırım, sıbyan mektebi gibi amme hizmetleri için de bu bütçeden faydalanılmaktaydı. Böylece mahiyeti değişen *avarız vakfî* daha sonra *avarız akçesi* ve *avarız sandığı* olarak adlandırılmıştır.²⁴

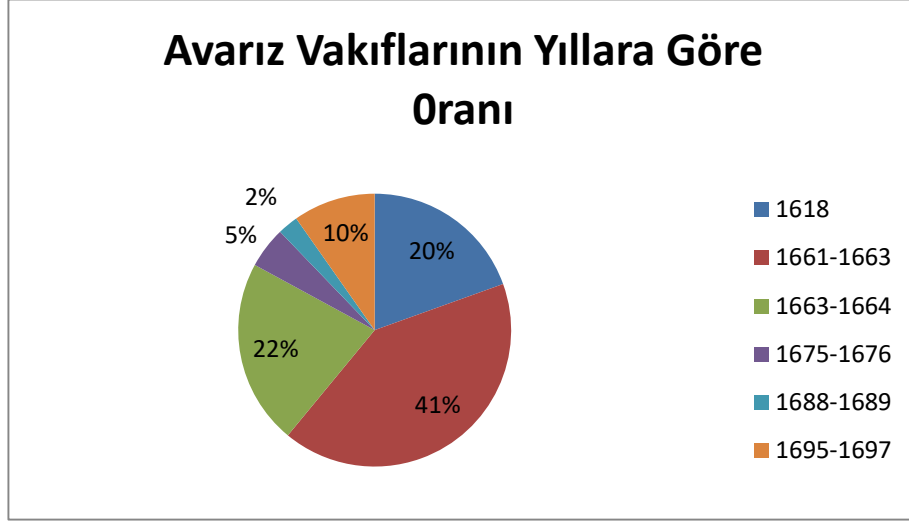
1.1. XVII. Yüzyıla Ait İstanbul Mahkeme Kayıtları Işığı'nda Avarız Vakıfları

Osmanlı İmparatorluğu'na ait mahkeme defterleri devletin hukuk târihi, sosyal, siyasî, iktisadî ve kültürel târih konuları bakımından son derece önemli bir bilgi kaynağıdır. İstanbul denilince dört bölge klasik tabiriyle İstanbul (sur içi İstanbul'u) ve bilâd-i selâse (Üsküdar, Galata, Eyüp) söz konusu olmaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere bu çalışmada İstanbul(sur içi)'da kurulan avarız vakıfları ve nitelikleri üzerinde durulacaktır.

Tablo-I: İstanbul Mahkeme Defterleri'nde Kuruluş Sayısı Bakımından Avarız Vakıfları

Defter No	Tarih Aralığı	Kurulan Avarız Vakfî Sayısı	Yüzdellik Oranı
(3) Nolu İŞS	H. 1027/M.1618	3	%20
(10)Nolu İŞS	H.1072-73/M.1661-1663	17	%41
(12) Nolu İŞS	H. 1074/M.1663-1664	9	%22
(18)Nolu İŞS	H.1086-87/M.1675-1676	2	%5
(20) Nolu İŞS	H.1099-1100/M.1688-1689	1	%2
(22) Nolu İŞS	H.1107-08/M.1695-97	4	%10

²⁴İŞS,nr.10,v.131,h.13b-4; v.358,h.45a-1; (H.1072-73/M. 1661-1663)

Grafik-I: İstanbul'daki Avarız Vakıfları'nın Yıllar Bazında Niceliksel Oranı

Gerek Tablo-I ve gerekse Grafik-I'de görüldüğü üzere incelenen İstanbul mahkeme defterlerindeki verilerden hareketle yıl bazında avarız vakıflarının niceliksel bağlamda en çok artış gösterdiği dönemin 1661-1664 ile 1688-1689 yıllarını kapsadığı tespit edilebilmektedir. Bunun yanında niteliksel olarak bu vakıflar hakkındaki bilgiler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak sunulacak ve ilgili değerlendirmelere yer verilecektir. Buradan hareketle Osmanlı tahtında 1661-1689 yılları arasında IV. Mehmet'in hüküm sürdüğü bilinmektedir. 17. Yüzyılda Avusturya, İran, Lehistan ile gerçekleşen uzun süreli savaşlar devletin yeni ekonomik kaynaklar edinmesinin kapısını aralamış olacak ki, her mahalle avarızındaki artışı tazmin edebilme gayesiyle vakıfların kapsamını genişletme gayesini gütmüştür. Bu nedenledir ki bu süreçte imparatorluğun başkentinde avarız vakıflarının sayısında yıllık bazda genel bir artış gözlemlenmiştir.

İstanbul'da kurulmuş olan avarız vakıfları, genellikle bulunduğu mahallenin avarız, nüzul ve benzeri tekalifini ödemek için belli miktarda paranın vakfedilmesi şeklinde kurulmuştur. Avarız vergisinin karşılanması için her mahallede avarız vakıfları kurulmuştur. Bu vakıflar mahalle halkının katkılarıyla kurulmuş ve çeşitli vesilelerle yapılan bağışlarla zenginleştirilmiştir.

Tablo-II: İstanbul Mahkeme Kaydı'nda Bahsi Geçen Avarız Vakıfları ve Nitelikleri

Avarız Vakfı'nın Adı	Mütevelli Adı	Mevkuf	Vakfa Bağışlanan Menkul ve Gayrimenkul Miktarı
Hasan Halife Mahallesi Avarız Vakfı	Mehmed Bey ibn-iAhmed	Cenan Hatun bintiAbdulvehhab	43.0000 akçe her sene nemadan 500 akçe avarız vakfı için
Katip BaliMescid-i şerifi mahallesi avarız vakfı	Ali Subaşı ibn-i Abdullah	-	-
Tarsus Mahallesi Avarız Vakfı	Hafız Abdullah ibn-i Talip	Mehmed bin Şaban	-
Efdalzade Mahallesi Avarız Vakfı	Mustafa bin Hamza	KatipKurd bin Mehmet	500 akçe imaretler ve suleha-yı fukara için
Mirahormahallesi avarız vakfı	El-hac Hüseyin	-	-
Burdur (Lengumi)Kazası Avarız Vakfı	Ahmed Halife ibn-i Recep	Mehmed Halife bin Kemaleddin	3000 akçe
Debbağzade mahallesi avarız vakfı	Muyesser efendi ibn-i şaban	Nesli Hatun binti Hamza	600 akçe
Mustafa bin Abdullah Mahallesi Avarız Vakfı	Kamyaibn-i Abdullah	İbrahim bin Abdullah	1000 akçe
KatipMuslihiddin Mahallesi Avarız Vakfı	Mustafa Efendi ibn-i Mehmed	-	12.000 akçe
Ali Paşa-yı Atik Mahallesi Avarız Vakfı	İbrahim Efendi	Emine Hatun bintiŞerefüddin	6000 akçe
Ereğli mahallesi avarız vakfı	Ali Ağa	-	450 akçe
Cafer Ağa Mahallesi Avarız Vakfı	Mehmed Efendi ibn-i Rüstem Ağa	-	36.000 akçe değerinde ev

Kızılbey Mahallesi Avarız Vakfi	El-Hac Mehmedibn-i Kasım	-	-
Seferikoz Mahallesi Avarız Vakfi	Musa Beşe	Rabia ve Kaya adlı hatunlar	25.000 akçe
Karaman Larende kazasına tabi Madenşehir Köyü avarızı	El-hac Mehmedibn-i Mustafa	Süleyman Çelebi	39.600 akçe değerinde ev
Kızılcamescid Mahalle Avarız Vakfi	Sefer Beşe ibn-i Abdullah	-	20.000 akçe
Molla Ahaveyn Mahallesi Avarız Vakfi	-	-	500 akçe
Debbağzade Mahallesi Avarız Vakfi	Muharrem Çelebi	-	6000 akçe
-	Eş-Şeyh Şamil Efendi ibn-i Mehmed	Eş-Şeyh Efendi bin Süleyman	6.000 akçe değerinde ev
Keçeci Piri Mahallesi Avarız Vakfi	-	Abdulvehhab Efendi bin Şeyh Abdurrahman	-
MismariŞuca Mahallesi Avarız Vakfi	-	-	1000 akçe mahalle fakirleri için
Kalenderhane Mahallesi Avarız Vakfi	Mehmed Çelebi	Fatma binti Himmet	5000 akçe
İlmi Bey Mahallesi Avarız Vakfi	Mustafa ibn-i Yusuf	Veli Bey	3500 akçe
Bursa'daki Ermeni cemaati ve Ankara ve Tanrıvermiş cemaatleri fukarasının hane-i avarızı	Nikolas veledi Sadet nam zimmi	Meryem binti Devlet nam nasraniyye	2 bab fevkani ve 1 babahtani menzil 7.070 akçe değerinde

Kızıldaş Mahallesi Avarız Vakfı(Aya Nikola Arsası avarıza bağlı)	-	Meryem binti Devlet namnasraniyyeAleks an veledi AvanasMikail veledi Azar	200 akçe
Kızıldaş Mahallesi Avarız Vakfı(Aya Nikola adlı zımmi arsası avarıza bağlı)	-	Meryem binti Devlet namnasraniyyeAleks anveledi AvanasMikail veledi Azar	50 akçe
Keçeci Piri Paşa Mahallesi Avarız Vakfı	Mehmed Çelebi İbn-i Mustafa	Mustafa bin Hanefi	7000 akçe değerinde ev
Müftü Ali Çelebi Mahallesi Avarız Vakfı	El-Hac Abdulfettahibn-i Abdulvedud	-	35.000 akçe
Hacı Muhyiddin Mahallesi Avarız Vakfı	Ahmed Efendi ibn-i Abdulkadir	Simaven veledi Vartan	2100 akçe değerinde menzil
Akseki Mahallesi Avarız Vakfı	Hasan ibn-i Mahmud ve Yusuf Efendi	-	-
Atik Ali Paşa Avarız Vakfı	-	İbrahim Beşe bin Hasan	2000 akçe değerinde ev
Keçeci Piri Mahallesi Avarız Vakfı	-	Abdubaki bin Mehmed	5600 akçe değerinde ev
Sadi Çelebi Mahallesi Avarız Vakfı	-	Hacı İbrahim bin Abdullah	2200 akçe
Nevbahar Mahallesi Avarız Vakfı	-	Şeyh Abdullah Efendi bin Murad	-
Sarrac İshak Mahallesi Avarız Vakfı	Ahmedibn-i Abdullatif	Merhum Mehmed Efendi bin Sefer bin Abdullah	34.800 akçe mahalle sükkamına

İstanbul Mahkeme Kaydı'nda Bahsi Geçen Avarız Vakıfları ve Nitelikleri'ne dair veriler ışığında; 17. Yüzyıl sur içi İstanbul'una ait Avarız vakıfları yalnızca kuruluşunda vakfedilen meblağ açısından ele alınabilmekte olup yıllık toplam gelir olarak mahkeme kayıtlarındaki verilerden yeterli bilgiye erişilememiştir. Çünkü mahkeme kayıtlarına vakıfların kurucusu, mütevellisi, bağış yapılan miktar, niteliği bu vakıf parasından alınan borç ve borcun tedariki hakkındaki verilere erişilebilmektedir. Ancak kayıtlardaki bilgilerden hareketle bu vakıfların kuruluşunda vakfedilen meblağ bazında en fazla paya sahip vakfın *Cafer Ağa Mahallesi Avarız Vakfı* (36.000 akçe) olduğu tespit edilebilmektedir. Daha sonra ise en çok meblağ ile oluşturulan avarız vakıfları, *Müftü Ali Çelebi Mahallesi Avarız Vakfı* (35.000 akçe) *Sarrac İshak Mahallesi Avarız Vakfı* (34.800 akçe), *Seferikoz Mahallesi Avarız Vakfı* (25.000 akçe), *Kızılcamescid Mahalle Avarız Vakfı* (20.000 akçe), *Katip Muslihiddin Mahallesi Avarız Vakfı* (12.000 akçe), ve köy avarız vakfı olarak sınıflandırabileceğimiz *Karaman'a bağlı Maden şehri Köyü avarızı* (39.600 akçe) vakıftır. Önemli miktarda menkul ve gayrimenkul ile tesis edilen bu vakıfların kurucuları arasında erkeklerin yanı sıra kadınların yer aldığı da aşikârdır. Ayrıca vakıflara ait verilere bakıldığında bazı vakıfların kurucu, mütevellî adı, meblağı belirtilirken bazı vakıf isimleri sadece borç alınması gerekçesiyle tabloda ismen verilmiştir.

1.1.1. XVII. Yüzyılda Sur içi İstanbul'unda Bulunan Avarız Vakıfları'nın Kuruluş Şekilleri ve Kullanım Amaçları

Mahallelerde kurulan avarız vakıflarının yöneticileri mahalleli tarafından seçilir ve yine mahalleli tarafından mahkemede tescil ettirilirdi. Vâkıflarca bağışlanan meblağ mütevelliler eliyle vakıf kuruluşun bütçesine dahil edilirdi. Bu nedenle mütevellî seçimi ve şartlar gereği değişikliği dikkat gerektiren mefhumlardı.

Bu hususa ilişkin bir hükümde İstanbul'da Kızılbey Mahallesi ve mescidi Avarızı mütevellisi el-Hac Mehmed ibn-i Kasım hacca gider. Sefer Beşe yerine görevlendirilir.²⁵ Başka bir mütevellî değişimi hakkındaki hükümde ise Akseki mahallesi avarız vakfı mütevellisi Hasan ibn-i Mahmud sonrası Yusuf Efendi yeni mütevellî olur. Borcu olanların muhasebesi hesaplanmıştır. Topal musli 17.000 akçe, gevher hatun 6000 akçe borç almışlardır.²⁶

²⁵İŞS,nr.10,v.183,h.22b-1; (H. 1072-73/M. 1661-63)

²⁶İŞS, nr.12,v.1315,h.148b-1; (H. 1074/M. 1663-64)

Başka bir hükümde, Ereğli Mahallesi'nden Mehmed Efendi, mahalle avarızı için 450 akçe vakfetmiş, vefat edince mütevelliliğe Ali Ağa atanır.²⁷ Başka bir hükümde, Muharrem Çelebi, Debbağzade Mahallesi avarızına 600 akçe mescid imamına, 600 akçe mahalle avarızına toplam 1200 akçenin vakfettiğini ve teslim edilmesinin gerekliliğini vasiyet eder. Müteveli Ahmed Çelebi'ye teslim olunan nakit sonrasında Ramazan Çelebi'ye verilir.²⁸ Başka bir hüküm ise "Müftü Ali Çelebi Mahallesi avarızına müteveli olan el-Hac Abdulfettah ibn-i Abdulvedud, vakf-ı nukudun her 1 guruşu 120 akçeden 60.000 akçe olan meblağın 600 akçe avarız nukuduna sevkeder. İhtiyardır deyu Ahmed çelebi ibn-i Recep yeni müteveli olur."²⁹ Yaşlılık, vefat etme, hac farızası dolayısıyla ve başka bir sebeple kentte ya da köyde bulunmama, görev ihmali gibi gerekçelerle müteveli değişiklikleri söz konusu olmuştur. Sur içi İstanbul'unda 17. yüzyılda kurulmuş olan Avarız vakıflarına *mahalle ve köy avarız vakıfları* olarak değinmek yerinde olacaktır. Her iki vakıf kuruluşuna da *menkul ve gayrimenkullerin* vakfedildiği görülmektedir. Bazen ev, arsa gibi mülkler bazen de değeri üzerinden satışı yapılan bu mülklerin satış bedeli vakıflara akar olarak katkı sağlamıştır.

Bazen ise avarız vakıflarında mekansal anlamda mahalleler arasında çatışmalar da zuhura gelebilmekteydi. "İstanbul'da Mercan Ağa Mahallesi hane-i avarızda iken Merhum Mehmed Ağa Vakfı'ndan ve Samanveren Mahallesi ahalisinden bazı kimseler adı geçen ekmek fırını ve serhane bizim mahallemizdendir, diye müdahil olmaya çalışırlar. Ekmek fırını ve serhanenin Mercan Ağa Mahallesi dahilinde olduğunun ispatı üzerine Mehmet Ağa Vakfı ve Samanveren mahallesi halkının müdahaleden men olunması söz konusudur.³⁰ fırın ve serhane geliri mahalle avarızı için bir akar olarak sunulmuş olmalıdır.

1.1.1.1. Avarız Vakıfları'na Vakfedilen Menkuller

Daha önce de bahsedildiği üzere her mahalle paylarına düşen avarız vergisi borcu için ortak bir bütçeyle avarız vakfı kurmaktaydı. Bu kuruluş için maddi gücü yerinde olanlar önemli miktarda menkul vakfetmekteydiler. Bu nakit para sadece vergi borcu için değil mahalle ahali içerisinde maddi imkânsızlık yaşayanlar için de bir kurtuluş reçetesi hükmündeydi.

²⁷İŞS,nr.10,v.160,h.18a-1; (H. 1072-73/M. 1661-63)

²⁸İŞS,nr. 10,v.456,h.57a-1; (H. 1072-73/M. 1661-63)

²⁹İŞS,nr.12,v.317,h.27b-1; (H. 1074/M. 1663-64)

³⁰İŞS,nr. 20,v.313,h.66b-1; (H. 1099-1100/M.1688-89)

İhtiyaç mukabilinde vakıf paradan borç dahi alınabilmekte ve eğer bir iş kuruluşu için kullanılacaksa elde edilen kârla vakıf faaliyetleri hız kesmeden yürütülebilmekteydi. Bu bilgiye ilişkin bir hükümde, “Konstantiniyye’de Cafer Ağa Mahallesi’nden Mehmed Efendi ibn-i Rüstem Ağa, 36.000 akçeyle nukud vakfı kurar. Vakfiyesinden 600 akçenin avarıza verilmesi şart koşulur ve İmam Züfer kavli ile vakf-ı nukud kurulur.³¹ Şartı belirtilerek kurulan vakıflardaki gaye, kuruluş gerekçesine daha sonra vasilerin müdahale etmemeleri olarak düşünülmüştür.

Mahalle eşrafı arasında derviş vasıflı kişilerin bulunduğu çıkarımı yapabildiğimiz başka bir hükümde sülehâ-yı fukara için belli oranda bir menkulün vakfedildiği bilgisine ulaşılabilmektedir. “İstanbul’da Katibibn-i KurdMehmed, 45.000 akçe nakit parayla kurduğu vakıfta Efdalzade Mahallesi avarızına verilmek üzere 500 akçenin imamete teslim olunmasını ve bu paranın suleha-yı fukaraya verilmesini şart koşmuştur.³²

Vakfedilen paranın bir kısmının avarız için ayrıldığına ilişkin bilgi edindiğimiz başka bir vakıf şartı ise, “İstanbul’da Sarrac İshak Mahallesi’nden iken ölen Mehmed Efendi ibn-i Sefer bin Abdullah malına tasarruf için Ahmedibn-i Abdullatif’imalına vekil tayin eder. 2000 akçeyi sıbyan , muallimhane, mahalle mektebi için; 34.800 akçeyi ise mahalle sükkanına vakfettiğini yaşarken dile getiren Mehmet Efendi’nin beyanı İmam Mehmed Efendi onayıyla mahkemeye sunulmuş olup mahalle avarızından alınan borçtan 9.600 akçenin 5/1’i de mahalle sükkanı için vakf olunacaktır. Mehmet Efendi’nin vefatı ile vekil eliyle belirtilen meblağ vakfedilmiştir. Burada da mahalle imamının onayı ile kurulan bir vakıf bulunmaktadır. Devletin otoritesi mahalle eşrafı arasında imamı denilebilir.³³

Başka bir hükümde, Müslüman bir kadın eliyle kurulan başka bir nakit vakfının senelik kârı avarız vakfı için tahsis olunmuştur. “İstanbul’da Hasan Halife Mahallesi sakini Cenani Hatun binti Abdulvehhab, vakfın mütevellisine 43.000 akçe nakit parayla kurdurduğu vakıfta her sene hasıl olan nemadan Hasan Halife Mahallesi fukarası avarızını için 500 akçe vakfedilmesini şart koşmuştur.³⁴ Mahalle fukarası ihtiyacına vakfedilen meblağ sosyal yardımlaşmanın mahalle ahalisi nezdinde değerini göstermesi bakımından önemi haizdir.

³¹İŞS,nr. 10,v.161,h.18b-1,(H.1072-73/M. 1661-1663)

³² İŞS, nr. 3,v.196,h.21a-1; (H. 1027/M.1618)

³³ İŞS, nr.12, v.314,h.113b-1, (H.1074/M.1663-64)

³⁴İŞS,nr.3,v.113,h.11b-1; (H. 1027/M.1618)

Başka bir kadın eliyle kurulan ve mahalle fukaraları için şart koşulan nakit vakıf örneğinde ise İstanbul sakini Emine Hatun binti Şerefüddin, Hatice Sultan Mahallesi'ndeki 26.600 akçe değerindeki 1 bab tahtani, 1 bab fevkani evini satarak parasını Atik Ali Paşa Mahallesi Avarızı için vakfeder. Vakıf borçlanmasından elde edilen 600 akçeden hasıl olan kâr payı Ali Paşa Mahallesi fukarası avarızına verile şeklinde şart koşulmuştur.³⁵

Başka bir hükümde vâkıf yine bir kadındır. İstanbul'da Kalenderhane Mahallesi'nden Fatıma ibn-i Himmet, mütevellî Mehmet Çelebi'ye avarız için 5000 akçe vakfetmiştir.³⁶ Bu konuya ilişkin başka bir hükümde ise vakıf malının vasisi bir kadındır. İstanbul'daki Mismari Şuca Mahallesi avarızı için Merhum Mehmed Beşe ibn-i Ali'nin karısı Emine binti Abdullah kocasının terekesinden 10 miskal altınlık malının 3/1'ini yani 1000 akçesini mahalle fakirleri için vakfeder.³⁷ Burada muhtemelen bir vasiyet üzere miras malının 1/3'ü mahalle avarızı için mahalle fakirlerinin ihtiyacı için vakfedilmiştir.

Avarız para vakıflarından şehre bağlı köy ahalisi ile yakın şehirdeki kişilerin de faydalandığı görülmektedir. "Burdur(Lengumi) kazasından Mehmed Halife ibn-i Kemaleddin, mütevellî Ahmed Halife ibn-i Receb'e verdiği 3000 akçeyi yılda 11 rubu akçe istirbah olunup hasıl olan 375 akçe ribhin 75 akçesi mütevellî vazifesine; kalanı karye avarızı için harcanması şartıyla adı geçen meblağ vakfedilir. Vakıf tasdik olunur.³⁸ Başka bir hüküm ise, Karaman Larende kazasına tabi Madenşehir köyü avarızı için mütevellî el-Hac Mehmedibn-i Mustafa mülk bahçesini 330 riyali guruşa Süleyman Çelebi'ye satar. İlgili hüküm vakfedilen Paranın vakfa bağışlanması hakkındadır.³⁹

1.1.1.2.Avarız Vakıfları'na Vakfedilen Gayr-i Menkuller

Gayrimenkullerin avarız vakıflar için bağışlanması genellikle borca karşılık rehin bırakma yoluyla olabilmekte iken bazen de gayrimenkulün değeri nispetinde vakfa bağış yapıldığına dair bilgilere incelenen kayıtlarda rastlanılmıştır.

Bu hususa ilişkin bir hükümde; "İbrahim Beşe ibn-i Hasan'ın; eşi Firuze binti Abdullah'a bıraktığı evi, Siyavuş Bey ibn-i Abdullah 2000 akçeye satın alır. Firuze Hatun, evin bedelini Atik Ali Paşa Mahallesi Avarızı'na

³⁵ İŞS, nr. 10, v.157, h.170-1; (H.1072-73/M. 1661-1663)

³⁶ İŞS, nr. 10, v.892, h.113b-3; (H.1072-73/M. 1661-1663)

³⁷ İŞS, nr.10, v.702, h.89b-2; (H.1072-73/M. 1661-1663)

³⁸ İŞS, nr. 3, v.379, h.42b-1; (H. 1027/M.1618))

³⁹ İŞS, nr.10, v.315, h.39b-4; (H.1072-73/M. 1661-1663)

vakfeder.”⁴⁰ Burada sadece hayrî gaye ile yapılan bir bağış söz konusu olmuştur.

Kendi mülkünde olan evini kiraya verip aldığı ücreti avarız vakfı için bağışlayan bir kadının vakfettiği meblağa ilişkin bir hükümde Nesli hatun binti Hamza, Debbağzade Mahallesi avarız için 2 fevkani 1 tahtani evini, 1 seneliğine 600 akçeye kiralamıştır. Kızı Rabia binti Mustafa da bu kiralama hususuna kefil olur.⁴¹ Benzer konudaki başka bir hükümde Paşa Hatun Mahallesi Avarız Vakfı için Ayşe Hatun binti Ali, Molla Ahaveyn Mahallesi’ndeki evini kiraya verir. Kirayı avarız akçesi olarak ayırır. 500 akçeyi avarız için bağışlar. 360 akçe İmam Şeyh Resmi Mescidi imamına verilecek diye de şart koşar.⁴² Mahalle imamının maaşı da bu bütçeden karşılanmaktaydı. Gülcami Mahallesi Avarız Vakfı’na arsa satışı ve arsayı kiralama konusuna ilişkin bir hükümde eş-Şeyh Mehmed Efendi bin Süleyman, müteveli eş-Şeyh Şamil Efendi bin Mehmed bahsi geçen arsayı 6000 akçeye satar. Ve arsanın tasarrufu için Eş-şeyh İsmail Efendi’ye senede 900 akçeye kiralar.⁴³

Bazı durumlarda yanmış bir arazinin vakfedildiği de görülmektedir. Bunu örnekleyen bir hükümde İlmî Bey mahallesi avarız için Veli Bey tarafından vakfedilen yanmış menzil arsasının kullanım hakkı Mustafa bin Yusuf’a 3500 akçe bedel ile devredilmiş ve hasıl olan meblağ vakıf için bağışlanmıştır.⁴⁴

Vakıftan alınan borca karşılık menzil satışı söz konusu olabilmekteydi. “İstanbul’da Keçeci Piri Mahallesi Avarızı’na mevkufl-ı nukud mütevellisi Mehmed Çelebi ibn-i Mustafa ibn-i Hanefi,.....adlı şahsın, Hatice Sultan Mahallesi’ndeki mülk menzilin müteveliye vakıftan aldığı borcuna karşılık 1200 akçeye satar. 1800 akçeye evi kendisi için kiralar. Validesi Hibetullah hatun da bu kiralama hususuna kefil olur.”⁴⁵

Avarız vakfı şeklinde bazı müesseseler gayrimüslimler arasında da kurulmuş ve ortak ihtiyaçları için kullanılmıştır. Müslüman ve gayrimüslimlerin karışık olarak oturdukları mahalle veya köylerde avarız vakfı her iki zümrenin de ihtiyaçlarına sarf edilir, vakfı yapanın Müslüman veya gayrimüslim olması buna tesir etmezdi.⁴⁶ Gayrimüslim avarızına ilişkin bir hükümde İstanbul’da Şeyh Ferhad Mahallesi sakini ve vakıf menzilin

⁴⁰ İŞS, nr.18,v.60,h.15b-2; (H.1086-87/M. 1675-76)

⁴¹ İŞS,nr.3,v.579,h.67b-2;(H. 1027/M.1618))

⁴² İŞS,nr. 10,v.358,h.45a-1 ;(H.1072-73/M. 1661-1663)

⁴³ İŞS,nr. 10,v.514,h.63b-4;(H.1072-73/M. 1661-1663)

⁴⁴ İŞS,nr. 10,v.1029,h.143a-3 ;,(H.1072-73/M. 1661-1663)

⁴⁵ İŞS, nr. 12,v.169,h.14a-4 ;(H.1074/M.1663-64)

⁴⁶ Ömer Hilmi Efendi, *İthafü'l-Ahlâfi Ahkâmi'l-evkâf*, md.181, İstanbul 1307,s.10-84.

mütevellisi Nikolas veledi Sadet nam ermeni, vakıf kurucusu Meryem binti Devlet nam nasraniyye vekili karşısında mahkemededir. Vekil Duma veledi Asadur aracılığıyla Meryem adlı Ermeni kadın evini sağ iken vakfeder. Kızı malına vasideir. Ev bedeli üzerinden kiralanır, ücreti Bursa'daki Ermeni cemaati ve Ankara ve Tanrıvermiş cemaatleri fukarasının hane-i avarızına verile diyerek şart edilmiştir.⁴⁷

Başka bir gayrimüslim kadının avarız vakfı için yaptığı bağışa ilişkin bir hükümde İstanbul'da Kızıldaş Mahallesi'nden Meryem binti Bidar adlı Ermeni nasraniyye, vekili Nikolas veledi Sadet ve Aleksan veledi Avanas ile zevci Hüsrev veledi Meyrek adlı Ermeni aracılığıyla ölen babası Aya Nikola'ya ait iken kendisine miras kalan arsa hakkında mahkemededirler. Bahsi geçen arsa avarıza bağlıdır. Mülkiyetine mutasarrıf olanlar mahalle-i avarıza senede 200 akçe veregelirler. Bu şahısların arsası evine komşu olan Mikail veledi Azar adlı Ermeni'ye 8080 akçeye satılır ve kullanımından hasil olan meblağ mahalle avarızına bağışlanır.⁴⁸ Yine Meryem binti Bidar adlı Ermeni kadının babasından miras kalan avarıza bağlı başka bir arsadan 50 akçe avarıza bağlı 87 zira arsasını Ayan veledi Hüdaverdi adlı Ermeni'ye 8080 akçeye satar. Parayı aynı mahalle avarızını için bağışlar.⁴⁹

Miras kalan arsaların avarıza ait olması ve kullanım hakkının evlatlarına bırakıldığı mülkün devri durumunda dahi vakıf için sarf edilmesi söz konusu olan hükümlerde gayrimüslimlerin de vakıf hukukuna biat ettikleri aşikârdır. Başka bir gayrimüslim, bir avarız vakfından alınan borca karşılık başka bir mahalle avarızına satılan ve borcun kapanması ile kendisine kiralanen evde oturma yetkisi verilmesi hakkındaki hükümde İstanbul'da sakin Simaven veledi Vartan, Hacı Muhyiddin Mahallesi Avarız Vakfı'ndan *bey bil istiğlal* yoluyla ödünç aldığı borcuna karşılık, Ali Paşa-yı Atik Mahallesi Avarız Vakfı mütevellisi İmam Ahmed Efendi ibn-i Abdulkadir'e her biri 8'er dirhem 1200 akçe ve 360 akçeye mülk menziline borca karşılık satar. 360 gün tamamına değin kendisine 2400 akçeye mülk menzil kiralanır.⁵⁰

1.1.2. Sur içi İstanbul'undaki Avarız Vakfı Paralarının İşletilmesi/Değerlendirilmesi

Para vakıfları, bir gayrimenkul malın değil de belirli bir paranın vakfedilmesiyle oluşan vakıf türleridir. Bu vakıflarda para, "mütevelli heyeti" olarak adlandırılan ilgili sorumlu kişiler tarafından işletilir, elde

⁴⁷ İŞS, nr.12,v.133,h.11b-1 ;(H.1074/M.1663-64))

⁴⁸ İŞS, nr.12,v.403,h.36b-2;(H.1074/M.1663-64)

⁴⁹ İŞS, nr.12,v.408,h.36b-3;(H.1074/M.1663-64)

⁵⁰İŞS,nr.12,v.638,h.57a-5;(H.1074/M.1663-64)

edilen kâr, vakfın kuruluş amacına göre harcanırdı. ⁵¹ Vakfedilen paranın aslına dokunulmaksızın işletilmesi neticesi elde edilecek gelir, vakfın gayesi için harcanmaktaydı. ⁵² Vakfedilen gayr-i menkûl ve para hiçbir suretle azalmamak şartı ile gelirlerinden vakfın gayesinin gerçekleştirilmesinin şartı sağlanır, bu durum vakfın mâlî durumunun azalmasını önleyici bir tedbir olarak görülürdü. Avarız vakıfların ana sermayesini de gayrimenkullerin satış ya da kira bedelleri ile menkul olarak vakfedilen paralar oluşturmakta olup; bu paraların işletilmesi ve bunlardan elde edilen kâr ile vakfın kuruluş amacı gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. ⁵³ Bu kapsamda nakit(para) vakıfları gibi de düşünülebilecek olan avarız nakit vakıfları, nakit paraların işletilerek mahalle halkının ihtiyacı için kullanılacak olan bir kredi kaynağı olarak da düşünülebilir.

İslâm hukukuna göre vakıf nakitler şartlarına göre iki nev'i'dir: *a) Muhtaç olanlara faizsiz olarak ödünç verilmesi şartıyla vakfedilmiş olan nukûd. b) Kârı bir hayra sarf edilmesi şartı ile bir ribih(kâr) karşılığı ödünç verilmesi meşrut bulunan nukûd.* İslâm'da faiz haram olduğu için bazı müfessirlere göre 'araya bir mu'âmele sokulmak şartı' ile mezkûr ikraz caiz görülmüştür. ⁵⁴ Para vakıflarında anapara, şu yöntemlerden biri veya birkaçı ile işletilmektedir. Bunlar; *karz-ı hasen (ödünç verme), mudârebe (emek-sermaye ortaklığı yoluyla işletme, yani müdârebe şirketi kurarak elde edilen kârın tasadduk edilmesi), müşâreke (sermaye ortaklığı), fakirlere ve tahsis edilen kimselere ticaret sermayesi olarak verilmesi yani kredi olarak kullandırılması, murâbaha (malî peşin fiyatla satın alıp yıllık belli kârla alıcıya devretme), bidâ'a (vakıf parayı Allah rızası için meccanen işletip kârın ve anaparanın tamamını vakfa verme), veya bey' bi'l-vefâ'dır (mülkiyeti muhafaza kayıtlı geçici satış)* ayrıca Osmanlı tatbikatında "muâmele-i şer'iyye" denilen usûlle gelir sağlanarak (istirbah edilerek) elde edilen kâr ve gelirin fakirlere dağıtılması da nakit paraların işletilmesinde kullanılan başka bir yöntem olarak sıralanabilir. ⁵⁵

1.1.2.1. Avarız Vakıf Paralarından Borç Verilmesi ve Borcun Ödenmesi

⁵¹ Murat Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayını, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 67.

⁵² Bayram Şibil, "Vakfın Mâlî Bünyesi ve Kaynakları", *II. Vakıf Haftası Kongresi (Konuşmalar-Tebliğler, 1984)*, Ankara 1985, s. 111-112.

⁵³ İsmail Kıvrım, "Mahalle Avarız Vakıfları (17.yy) Ayntab Örneği", *Gaun*, C.2(S.2), 31.12.2019, s.35, s.34.

⁵⁴ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1974, s. 219.

⁵⁵ Hamdi Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*, İstanbul, 1998, s. 6; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAV Yayınları, İstanbul, 1996 s.223.

Savaş zamanlarında avarız bedelinin ödenmesi için sarf edilen meblağ; savaş harici zamanlarda fakir ve gariplerin iâşesine sarf olunmakta; haricen de esnaf ve ticaret erbabı için sermaye kaynağı olarak görülmekte ve kredi sağlanmak suretiyle yürütülen faaliyet her ne ise bundan elde edilen kârın vakfa teslimi ile vakfın sürekliliği tesis edilmiş olmaktadır. Nitekim vakıf kurulurken daha önce de bahsi geçtiği üzere bu husus vakıf şartı olarak bizzat belirtiliyordu. Buradan hareketle Avarıza bağışlanan para için vakfın amacının, bu vakıf parayı hayır amacıyla işletip kârın ve sermayenin vakfa verilmesi şeklinde tasavvur edilebilir. Bir malı veresiye alıp, teslim-tesellümden sonra, alıcıdan peşin fiyatla ve daha az bir bedelle satın alarak aradaki fiyat farkıyla kâr elde etme, istiğlâl yani paraya ihtiyacı olanların menkul veya gayr-i menkûlünü vakfa satıp parasını aldıktan sonra, bu mülkü belli bir zaman için kiralayıp kullanmaya devam edip vakfa olan borcunu ödedikten sonra mülkü geri alma, yahut vakfedilen paralarla vâkıf şartı gereği, vakıf adına gayr-i menkûl satın alınarak kiraya verilmesi ve elde edilen kira gelirlerinin vakfın gayesine göre harcanması gibi usullerden birisiyle veya birkaçı ile işletildiği görülür. Böyle bir kredi kullanımı sonucunda elde edilecek gelir, vakfın hayır cihetine harcanır. Ticarî bir mu'âmelede *ribih*, *kâr* anlamına gelir ve anaparanın üstündeki fazlalık olarak ortaya çıkar. Mu'âmelede ribihten hiç söz edilmemesi, anapara ve kârın tümünü vakfa verme taahhüdü ise *bidâ'a* adını alır. Vakıf Paralardan Borç Verilmesi demek olan İdane: Kâr şartı ister koşulsun, ister koşulmasın vakıf paralarının borç verilme işlemine denilmektedir.⁵⁶ Gerek "idâne" ve gerekse "mu'âmele" işlemleri mütevelliler tarafından gerçekleştirilmekte ve yapılan işlemlerin tescili ise Şer'î Mahkemelerce yapılırdı.

Vakfiyelerde de belirtildiği üzere gayr-i menkullerde olduğu gibi para vakıfları yoluyla toplanan paraların da vakfiyelerindeki şartlara göre işletilmesi şarttır.

Bu durumda şahıslara kredi verilirken şu hususlara dikkat ediliyordu; "*rehn-i kavî* (borcu karşılayabilecek bir rehin, teminat); ve *kefil-i melî*, (borçlu borcu ödeyemediği zaman borcu ödeyecek kadar zengin olan kefil;) veya ikisinden biri ile 'onu on bir buçuk' hesabı ile (%15 kâr veya ribh) *mu'âmele-i şer'iyye* veya *murâbaha-i mer'iyye* ile *bâ-yedd-i mütevellî beher sene 'alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl oluna*", (*istirbâh*, kâr getirmek için paranın işletmeye verilmesi) ve *istiğlâl*, (gelir getirme), işletme tarzına da ("*mu'âmele-i şer'iyye* veya *murâbaha-i mer'iyye*") veya sadece (*mu'âmele*) veya (*murâbaha*) isimleri verilmektedir. Bu terimlerden

⁵⁶ İsmail Kurt, *Para Vakıfları – Nazariyat ve Tatbikat–*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996, s.152-154.

Mu'âmele-i şer'iyye, vakıf paralarının işletme usulünün İslam hukukundaki “*bey'ü'l-ine*” denilen satım akdi esas alınarak geliştirilmiş bir usuldür. “*Murâbahâ-i mer'iyye*” ise, ticaret muamelesinde uyulması gereken veya devletin belirlediği kâr haddi için kullanılmıştır.⁵⁷

Borçlanma olayının tasdikine ilişkin bir hüküm şu şekildedir. İstanbul'da Tarsus Mahallesi Avarızı'ndan Mehmed bin Şaban 800 akçe borç alır ve bu olay tasdik edilir.⁵⁸

Avarız vakıflarındaki paralar yaygın geleneğe göre, müteveli eliyle, “...onu on bir buçuk...” (%15) nispetinde bir gelir karşılığında ihtiyaç sahiplerine kredi olarak verilmek suretiyle işletilmişlerdir. Buna bir örnek teşkil eden hükümde İstanbul'da Hasan Halife Mahallesi'nden sahibetü'l-hayrat Cenan Hatun binti Abdulvehhab eliyle müteveli Mehmed Bey bin Ahmed'e 43.000 akçe nukud vakfeylenme gayesiyle bağışlanır. Şart olarak meblağ-ı merkum her sene “...onu on bir buçuk...” akçe üzere *birisi alınmayınca yenisi verilmeyecek* şekilde her sene *hasıl olan nemadan* ise mahalle-i mezbure fukarası avarızı için 500 akçe verilmesi koşulu belirtilmiştir.⁵⁹ Burada vakfedilen nakit paranın işletilme esasları şart olarak belirtilmiştir. Borcu olanlar borcunu ödemediği takdirde tekrar borçlanamayacakları şartı ise vakıf gelirinin akamete uğramaması için öngörülmüş olmalıdır. Bu hususu örnekleyen başka bir hükümde Konstantiniyye'de sakin Emine Hatun binti Şerefüddin, Hatice Sultan Mahallesi'ndeki 1 bab tahtani, 1 bab fevkani evini 30.400 akçe değerinde Atik Ali Paşa Mahallesi Avarızı için vakfeder. Nukud-ı mezbur her sene ‘onu on bir buçuk ziyade’ ile *rehin ve kefil* şartıyla *istiğlal ve istirbah* olunup 39.600 akçe hasıl olan gallesi her fende derse; 6000 akçeden hasıl olan nema ise Ali Paşa Mahallesi fukarası avarızına verile, diye şart koşulmuştur.⁶⁰

Vakıf paranın gelir getirecek boyutta rehin ve kefil şartıyla işletilmesi vakıf kuruluşun niteliğine dair veri elde edilmesine olanak sağlamıştır.

Gelir getirme gayesiyle bir şahsın tasarrufuna bırakma esasına göre kiraya verilen bir arsa avarıza aittir. Bununla ilgili hüküm İstanbul'da Gülcamii Mahallesi sakini olan eş-Şeyh Mehmed Efendi ibn-i Süleyman, vakfa olan borcuna karşılık müteveli eş-Şeyh Şamil Efendi ibn-i Mehmed'e mahallede bulunan arsasını 6000 akçeye *istiğlal* yoluyla satmıştır. Müteveli de eş-Şeyh İsmail Efendi'ye Gülcamii Mahallesi avarız vakfına ait olan

⁵⁷ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 59; (İŞS, nr.12,v.403,h.36b-2); v.408, h.36b-3, H.1074/M.1663-64)

⁵⁸ İŞS, nr. 3, v.187, h.20a-1; (H. 1027/M.1618)

⁵⁹ İŞS, nr.3, v.113, h.11b-1; (H. 1027/M.1618)

⁶⁰ İŞS, nr. 10, v.157, h.170-1; (H.1072-73/M. 1661-1663)

arsayı senede 900 akçeye kiralamıştır.⁶¹ Gayrimüslimlerde nakit vakıflarına borçlanmaktaydılar. Bu konuya örnek teşkil edecek bir hüküm; “İstanbul’da sakin Simaven veledi Vartan, Hacı Muhyiddin Mahallesi Avarız Vakfı’ndan *bey bil’istiğlal* yoluyla ödünç aldığı borcuna karşılık, Ali Paşa-yı Atik Avarız Vakfı mütevellisi İmam Ahmed Efendi ibn-i Abdulkadir’e her biri 1200 akçe ile 3600 akçeye mülk menziline istiğlal yoluyla satar. 360 gün tamamına değin kendisine 2400 akçeye mülk menzil kiralanır.⁶² Bahsi geçen zımmi daha önce bir avarız vakfına borçlanmış başka bir avarız vakfına ise evini kar getirmesi için satarak diğer borcunu kapatmış ve evini kiralamıştır.

Alınan borcun muhasebesi en ince ayrıntısıyla kayıt altına alınırdı. Ancak mütevellî değişikliği esnasında bu hususa ilişkin bir anlaşmazlığın yaşandığını öğrendiğimiz hükümde İstanbul’da Katip Bali Mescid-i şerifi Mahallesi Evkafı’nın eski mütevellisi Hüseyin’den Mustafa Bey borç alır. Yeni mütevellî Ali subaşı ibn-i Abdullah, muhasebe işlemleri esnasında 42.400 akçe olan borcu, 54,100 akçe olarak gösterir. Mustafa Bey, şahitlerle borcun 42.400 akçe olduğunu ispatlamıştır.⁶³ Kostantiniyye’de Kızılcamescid Mahallesi Avarızı’nın mütevellisi Sefer Beşe ibn-i Abdullah’a; el-Hac Mehmed vakfa 20.000 akçe borçlanmıştır. Borcu olan 20.000 akçeyi yanan mescidin tamiri için harcanması şartıyla ödeyeceğini belirtir.⁶⁴

Bazı kimseler avarız vakfından aldıkları paraları ödemededen vefat etmişlerdir. Hukuk gereği vakıf paraları ödünç alan şahıstan kâr istenmesi, borcun devamlılığına bağlıydı. Borçlu ölünce borç peşin hale gelirdi. Terekesinden ifa edildiği takdirde ancak ifa edildiği tarihe kadarki kâr istenir, artık kâr işlemezdi. Ayrıca vakıf alacağı için diğer alacaklardan da farklı bir imtiyaz hakkı yoktu.⁶⁵

Bu konuya ilişkin bir hükümde İstanbul’da sakin Debbâğ yazıcı Mustafa ibn-i Ferhad, el-Hac Süleyman bin... Mahallesi avarız vakfı mütevellisi Mehmed Efendi ibn-i Ali ve Mirahor Mahallesi Avarızı mütevellisi el-Hac Hüseyin’in sorumluluğundaki avarızdan 26.000 akçe, diğer vakıftan 10.65 akçe borç almıştır. Yazıcı Mustafa’nın eşi Mümine binti Mahmud kocasının borcunu tescil için gelen Mevlana Süleyman Efendi’ye kocasının iflas ederek öldüğünü, terekesi olmadığını acz içinde olduklarını belirtir.⁶⁶ İki ayrı

⁶¹İŞS,nr. 10,v.514,h.63b-4;(H.1072-73/M. 1661-1663)

⁶²İŞS,nr. 12,v.638,h.57a-5;(H.1074/M.1663-64)

⁶³ İŞS, nr.3,v.148,h.16a-1;(H. 1027/M.1618))

⁶⁴İŞS,nr.10,v.317,h.40a-2;(H.1072-73/M. 1661-1663)

⁶⁵ Akgündüz,*Vakı Müessesesi*,s.228-229.

⁶⁶İŞS,nr. 3,v.293,h.32b-3;(H. 1027/M.1618)

avarızdan bor aldığı halde işlerini yoluna sokamayarak iflas eden bir adamın terekəsi olmadığından borcunun ödenemeyeceğini karısı bizzat belirtmiştir.

Terekeden varisler eliyle ölen şahsın borcunun ödendiğine ilişkin bir hükümde İstanbul'da Kovacıdede Vakfı Mahallesi avarızı mütevellisi Kayma bin Abdullah, merhum İbrahim ibn-i Abdullah'ın varisi olan kızı Ayşe'nin vasisi Emine binti Musli, vekil Mustafa ibn-i Abdullah aracılığıyla mahalle avarızına 1 bab tahtani ve 1 bab fevkani evini 2000 akçeye müzayede ile satarak 1000 akçelik borcunu kapatmıştır.⁶⁷ Ölen şahsın borcu için ortaya sunulan mülk menzilin mütevellisi eliyle müzayede usulü ile satışa sunulması evin ederinden yüksek meblağda satılmasına olanak sağlamıştır.

Borca karşılık ev satışı gerçekleştirilerek ve kalan borcun tazmini için satılan evin kiralanmasıyla vakfa akâr sağlanmasını örnekleyen çok sayıda hüküm bulunmaktadır. İstanbul'da Keçeci Piri Mahallesi Avarızına mevkufluk-ı nukud mütevellisi Mehmed Çelebi'ye; Mustafa ibn-i Hanefi, Hatice Sultan Mahallesi'ndeki mülk menzilin avarızdan aldığı borcuna karşılık 1200 akçeye satar. 1800 akçeye ise kendisi için icar eder. Validesi Hibetullah hatun ise bu hususa *kefil-i meli* olur.⁶⁸ Satış ve kiralama olayının borca mukabil gerçekleşmesi ve bu olaya borçlunun yakınlarından biri aracılığıyla kefil olunması da vakıf paranın işletilmesinde gerekli şartlara riayet edildiğinin göstergesidir.

Bu konuya ilişkin başka bir hükümde İstanbul'da Keçeci Piri Mahallesi Avarız Vakfı'ndan aldığı borca karşılık Abdülbaki bin Mehmed evini 9600 akçeye *bey bi'listiğlal yoluyla* Mütevellisi Mehmed Halife'ye satar. Borca karşılık 2 seneliğine 26.880 akçeye ise kendisi kiralar. *Kefil-i meli* olarak da eşi Sare binti Mahmud gösterilir.⁶⁹ Burada da gelir getirme şartıyla borca karşılık ev satışı ve kiralanması hususuna borçlunun eşi kefil olarak atanmıştır.

İstanbul'da Sadi Çelebi Mahallesi Avarızı için Mütevellisi olan Hacı İbrahim ibn-i Abdulah Avarıza ait olduğu daha önce ispatlanan evin kiracısı olan Solak Mahmud Çelebi'ye evi yanınca inşaatına yaptığı masraflar için *karz-ı hasen* üzere 2200 akçe daha borç verilmesine imkân tanımıştır. Kira için baki kalan borç ise 25.880 akçe olarak hesaplanmıştır.⁷⁰ Burada Solak Mahmud Çelebi adlı şahsın daha önce de vakfa borçlandığına ve evini borcuna karşılık satıp, kalan borcunu da kira bedeliyle ödeme gayesinde olduğu çıkarımında bulunabiliriz.

⁶⁷ İŞS, nr. 3, v. 645, h. 76a-4 ; (H. 1027/M. 1618)

⁶⁸ İŞS, nr. 12, v. 169, h. 14a-4; (H. 1074/M. 1663-64)

⁶⁹ İŞS, nr. 18, v. 589, h. 166b-1; (H. 1086-87/M. 1675-76)

⁷⁰ İŞS, nr. 22, v. 12, h. 4a-2; (H. 1107-08/M. 1695-97).

Evinde çıkan yangın durumunda ise mahalle ahalisinin afet durumunda kullanabilmesi için vakfedilen meblağdan karşılıksız borç olarak zararını telafi etme yolunu izlemiş ve yine yapılan muhasebede ödemesi gereken kira bedeli de saptanarak kayıt altına alınmıştır.

Borca karşılık evini rehin bırakma hususuna ilişkin bir hükümde avarız vakfından borç alan şahsın kadın olması da dikkat çekicidir. Bu hususa ilişkin bir hükümde İstanbul'da Katip Muslihiddin Mahallesi Avarız mütevellisi Mustafa Efendi ibn-i Mehmed, Koca Mustafa Paşa Mahallesi sakini İsmihan binti Ali'nin avarız akçesinden 12.000 akçe aldığı borcuna karşılık meskun olduğu mahalledeki mülk menzilin *rehn-i kavî* bırakması söz konusudur. Borç ve rehin bırakılan mülk menzil mahkemece tasdik olunmuştur.⁷¹ Borca karşılık rehin bırakılan mülk, borç ödenemediğinde şahsın elinden alınarak yine aynı şahsa kiralanması ve borcu bitene kadar bu hususun idamesini örnekleyen başka bir hüküm İstanbul'da Keçeci Piri Mahallesi Avarız Vakfı'ndan Abdulvehhab Efendi ibn-i eş-Şeyh Abdurrahman 300esediguruş borç alır. Sultan Bayezid Mahallesi'ndeki evini borcuna karşılık *rehn-i kavî* olarak verir. Borcu ödeyemeyince mütevellî 1 sene tamamına değin 3600 akçeye isticar ve tesellüm ile kiralayarak bahsi geçen bedeli borca sayılmıştır.⁷²

Sonuç

17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine ait mahkeme defterlerinden elde edilen verilerden hareketle sur içi İstanbul'u merkeze alınmak suretiyle 1618-1697 yılları arasındaki dönemde İstanbul'da kurulan mahalle avarız vakıfları ve bu vakıfların işleyişi, ayrıca bu gaye ile vakfedilen para ve gayrimenkuller ile bu vakıflardan borç para alanların kimler olduğuna ilişkin bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda İstanbul'da pek çok hayırseverin, mahallelerinde avâız ve diğer tekâlifli ödeyemeyecek durumda olanlar için para veya gayrimenkul vakfederek çok sayıda para vakfı kurmuş oldukları tespit edilmiştir. Bu vakıflar sayesinde hem mahallenin vergi yükü hafifletilmiş hem de nakit paraya ihtiyacı olanlara uygun krediler verilerek, bu kimselerin tefecilerin eline düşmesi önlenmiştir. Ayrıca şehrin ekonomisinin canlanmasına da katkı sağlamıştır. Nitekim avâız para vakıflarından muhtemeldir ki esnaf ve tüccarlar daha çok faydalanmaktadırlar. Kadınların da avarız para vakıflarına bağış yapmada öncülük ettikleri ve bazen de vakfa borçlandıkları

⁷¹İŞS,nr.10,v.131,h.13b-4;(H.1072-73/M. 1661-1663)

⁷²İŞS,nr. 10,v.660,h.80a-4;(H.1072-73/M. 1661-1663)

görülmüştür. Bunlar arasında yapılan bağışın genellikle miras kalan mülkten oluştuğu bilinmektedir. Ayrıca şehirdeki Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de bu vakıfların sermayesine bağışta buldukları ve bazen de bu vakıflardan kredi kullanmakta oldukları saptanmıştır. Vakıfların kuruluşunda vakfedilen meblağ bazında en fazla paya sahip vakfın *Cafer Ağa Mahallesi Avarız Vakfı* (36.000 akçe) olduğu tespit edilebilmektedir. Daha sonra ise en çok meblağ ile oluşturulan avarız vakıfları, *Müftü Ali Çelebi Mahallesi Avarız Vakfı* (35.000 akçe) *Sarrac İshak Mahallesi Avarız Vakfı* (34.800 akçe), *Seferikoz Mahallesi Avarız Vakfı* (25.000 akçe), *Kızılcamescid Mahalle Avarız Vakfı* (20.000 akçe), *Katip Muslihiddin Mahallesi Avarız Vakfı* (12.000 akçe), ve köy avarız vakfı olarak sınıflandırabileceğimiz *Karaman'a bağlı Maden şehri Köyü avarızı* (39.600 akçe) vakfidir.

Bu vakıf paralarının işletmesi ise genellikle “muamele-i şer’iyye” olan paranın kâra verilmesi ile yapılmıştır. Genellikle kâr haddi %15-20 arasında uygulanmıştır. İstiğlal ve istirbahen yani gelir getirme gayesiyle kefil ve rehin bırakma esasına riayet edilerek işletilmesine müsaade edilen vakıf paralar, paraya ihtiyacı olanların menkul veya gayr-i menkûlünü vakfa satıp parasını aldıktan sonra, bu mülkü belli bir zaman için kiralayıp kullanmaya devam edip vakfa olan borcunu ödedikten sonra mülkü geri alma, yahut vakfedilen paralarla vâkif şartı gereği vakıf adına gayr-i menkûl satın alınarak kiraya verilmesi ve elde edilen kira gelirlerinin vakfın gayesine göre harcanması gibi usullerden birisiyle veya birkaçı ile işletildiği görülmüştür.

Böyle bir kredi kullanımı sonucunda elde edilecek gelir, vakfın hayır cihetine harcanırdı. Avarız vakıfları, nakit olarak bağışı yapılan paraların mahalle avarızı, vergi ödeneği için sarfedilmesi, ihtiyaç sahiplerine iâşe ve kredi sağlama mekanizması olarak hizmet veren hayrî bir kuruluştur. Osmanlı başkentinde niceliksel bağlamda önemli yekûn tutan avarız vakıfları hakkındaki bu çalışma Osmanlı coğrafyasındaki diğer kent ve köy avarız vakıfları hakkında çalışma yapmak isteyenlere yardımcı olacak bilgiler ihtiva etmektedir.

KAYNAKÇA

İstanbul Mahkeme Defterleri (İşs), 3, 10,12, 18, 20, 22 Numaralı Defterler

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osav Yayınları, İstanbul, 1996.

- Arıkboğa, Erbay, “Fatih Dönemi’nde İstanbul’da İmar Faaliyetleri”, *Şehir Ve Medeniyet* (Haz. Şevket Kamil Akar), Klasik Yayınları, İstanbul,2004, Ss.273-282.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Avarız”, *İa*, C.11, İstanbul, Ss.13-19.
- Bayartan, Mehmet, “Osmanlı Şehrinde Bir İdarî Birimi Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi*, Ss.93-107, İstanbul 2005.
- Çiftçi, Cafer, “Osmanlı’da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2006, S.29,S.52-67.
- Çizakça, Murat , *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları Ve Para Vakıfları*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayını, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi, İlimi Neşriyat, İstanbul,1993.
- Döndüren, Hamdi, *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*, İstanbul, 1998.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev Ve Nitelikleri”,*Osmanlı Araştırmaları* C.Iv, 1984, Ss.65-76.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, Eminönü Halkevi Dil, Tarih Ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı,İstanbul,1936,Ss.27-108.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul,2000.
- Göyünç, Nejat , “Hane Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.32, İstanbul, 1979, S.331-348.
- Günay, Hacı Mehmed, “Vakıf”, *Dia*, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012,Ss.479-486.
- İpşirli, Mehmet, “Avarız Vakfı” *Dia*, ,C.4 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, İstanbul,Ss.109-112.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları,İstanbul, 1989.
- Karagöz, Mehmet, “Osmanlı’da Şehir Ve Şehirli Mekan,İnsan-Beşerî Münasebetler(Xv-Xviii.Yy)”, *Osmanlı* C.4,(Edit.G.Eren),Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999,Ss.103-110)
- Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*,C.Iı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1974.
- Kenanoğlu, M.Macit,”Vergi”, *Dia*, C.43,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul,2013,Ss. 52-58.
- Kıvrım, İsmail , “ Mahalle Avarız Vakıfları (17.Yy) Ayntab Örneği”, *Gaun*, C.2(S.2), 31.12.2019,S.35, Ss.34-49.

- Kurt, İsmail, *Para Vakıfları – Nazariyat Ve Tatbikat–*, Ensar Neşriyat, İstanbul,1996.
- Kütükoğlu, Mübahat S. , “Osmanlı Maliyesi”, *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi*, C.1ı İrcica Yayınları, İstanbul 1994, (Ed. Ekmeleddinihsanoğlu) .
- Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul,2009.
- Ömer Hilmi Efendi, *İthafü'l-Ahlâf Fi Ahkâmi'l-Evkâf*, İstanbul 1307,S.10-84(Md.36-181)
- Öz, Mehmet, *Canik Sancağı Avarız Defterleri (1642) – Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2008, Ankara.
- Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Özdemir, Rifat, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı(1785-1940)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1998.
- Özel, Oktay, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız Ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi Ve İstatistik*, (Ed. Halil İnalçık & Şevket Pamuk), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, 35-50.
- Sahillioğlu, Halil, “Avarız”, *Dia*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,İstanbul, 1991,S S.108-109.
- Şibil, Bayram , “Vakfin Mâlî Bünyesi Ve Kaynakları ”, *1. Vakıf Haftası Kongresi (Konuşmalar Tebliğler,1984)*, Ankara 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Osmanlı İktisat Sistemi” *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1996.
- Yörük, Doğan, “Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Çevre Anlayışının Gelişmesinde Vakıflar Ve Dernekler”, *Sutad*, Güz 2016; (40), Ss.361-372.
- Yurtseven, Yılmaz, “Klasik Dönem Osmanlı Maliye Teşkilatı Ve Sistemi” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3-4, 2002.